

8. Цимбал О. Із досвіду укладання програми для вивчення номінації явищ живої природи / О. Цимбал // Діалектна мова : сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 206–209.

Статтю присвячено висвітленню структури питальника для вивчення термінології традиційних народних ремесел. Наведено типові питання програми опитування. Зауважено, що ефективність фіксації лексики залежить від інформаційної повноти та системності питальника.

Ключові слова: питальник, ТГЛ, традиційні народні ремесла.

The article is devoted to the structure of a questionnaire for studying the terminology of traditional folk crafts. The typical questionnaire items have been demonstrated. It has been noted that the effectiveness of vocabulary fixation depends on consistency and density of a questionnaire.

Key words: questionnaire, TGL, traditional folk crafts.

Валентина Леснова
(Луганськ)

УДК 811.161.2'28

СКЛАДНІ СЛОВА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Сутність лінгвістичної категорії оцінки, специфіку її реалізації в різножанрових текстах, мовні засоби вираження оцінки на матеріалі різних мов вивчають такі українські й російські лінгвісти, як Н. Д. Арутюнова, О. Л. Бессонова, В. М. Богуславський, Н. І. Бойко, О. М. Вольф, Т. А. Космеда, Н. О. Лук'янова, Т. В. Маркелова, О. М. Островська, У. В. Соловій, В. М. Телія, В. А. Чабаненко, Л. Б. Шутак та ін. Категорію оцінки здебільшого розглядають у її зв'язках з категоріями емотивності та експресивності, що є цілком умотивованим: „Оскільки категорія оцінності пов'язана з відображенням у мові окремих фрагментів концептуальної картини світу через призму власного „я”, цей компонент дуже часто супроводжується емоціями, почуттями” [3, с. 156].

Діалектне мовлення за ступенем експресивної насиченості й емоційності дуже часто перевищує літературне мовлення, оскільки, побутуючи в усній формі й не підлягаючи кодифікації, дає значно більший простір для прояву тих чи тих емоцій носіям діалекту. У діалектній системі зосереджено максимальний набір засобів експресивно-оцінного вираження, властивий кожній особистості. „Експресивна лексика в говорах утворюється внаслідок словотворчих і семантичних процесів і підтримується такими тенденціями, як прагнення діалектного мовлення до образності, експресивності, синонімії, вираження соціально вагомої оцінки явищ мовними засобами” [7, с. 63–64].

Водночас особливостям вираження зазначеної категорії оцінки в діалектному мовленні приділено недостатню увагу вітчизняних дослідників, чим і зумовлено актуальність пропонованої статті.

Експресивно-емоційну оцінку в діалектному мовленні може бути виражено на всіх рівнях: фонетичному, словотвірному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному. На думку дослідників, експресивність „найвищою мірою властива словотвору [...] є цілий ряд ... способів словотвору, призначених для формування слів, основне призначення яких – слугувати меті експресивізації мовлення” [5, с. 109]. Як зауважує І. О. Голубовська, „розвиненість емоційно-оцінного словотвору в українській мові має не лише типологічне, а й етнопсихологічне пояснення: емоційність розглядається як позитивне явище” [4, с. 28].

Одним із виразних емоційно-оцінних засобів у діалектному мовленні є композити, які, як зазначає В. А. Чабаненко, „становлять особливий функціонально-стилістичний прошарок української загальнонародної лексики” [12, с. 17].

Мета пропонованої статті – дослідити композитні утворення як засіб вираження оцінки в українських говірках. Сформульована мета зумовлює необхідність розв'язати такі

завдання: визначити семантику оцінних складних слів, властивих українським говіркам; проаналізувати найпоширеніші моделі творення діалектних емоційно-оцінних композитів; установити синонімічні та антонімічні відношення аналізованих дериватів; розглянути міжговіркові фонетичні та словотвірні варіанти.

Матеріалом для дослідження слугували діалектні словники (див. список джерел), із яких методом суцільної вибірки було виписано 215 складних слів, семантика яких містить емоційний та оцінний компоненти, серед них 121 прикметник та 94 іменники (з урахуванням фонетичних варіантів лексем). Усі ці слова характеризують людину в найрізноманітніших її проявах: зовнішність (*каплавухий* 'такий, що має відстовбурчені вуха' [СЗПГ, т. 1, с. 209]), фізичні риси (*задерконосий* 'кирпатий' [Шило, с. 120]), поведінку (*горлохв'ятка* 'криклива жінка' [СУССГ, с. 56]), ставлення до праці (*пустопаиш* 'ледача людина, ледар' [СПГ, с. 180]) та ін. Про таку антропоцентричність оцінної лексики неодноразово говорили дослідники, так, Й. А. Стернін зауважує: „Предметом оцінки найчастіше стають особи – безпосередньо або через їхні ознаки чи дії” [10, с. 101]. Таку саму думку висловлює й В. М. Богуславський: „Серед усіх оцінних засобів вираження найбільшу кількість становлять одиниці, співвідносні з оцінками образу людини” [2, с. 11], а В. І. Шаховський називає оцінку, зокрема й емоційну, власне людською категорією: „Оцінюється те, що потрібно людині; в оцінку входить цілком і повністю сама людина. Оцінка представляє людину як мету, на яку звернутий світ” [13, с. 62].

Т. В. Матвеева, наголошуючи на тому, що тему „людина” відображено експресивною лексикою максимально повно й різноманітно, зазначає, що переважають негативні оцінки [8, с. 67–69]. Серед аналізованих емоційно-оцінних композитів також переважають лексеми, що містять негативну оцінку, хоча зафіксовано й приклади позитивно-оцінних складних слів. Першими компонентами таких лексем найчастіше є основи з виразною позитивною семантикою (*благо, добро, бог*): *благорозумний* 'розсудливий, розважливий' [МДСЦС, с. 38], *благочестивий* 'чесний' [СБГ, т. 1, с. 58], 'добрий, спокійний, побожний' [Сабадош, с. 26], *богобожний, богодушний* 'богобоязливий, праведний, чесний' [СГНН, т. 1, с. 93], *велемудрий* 'дуже розумний' [СБГ, т. 1, с. 89], *доброжелатель* 'добррозичливець', *доброжелателька* 'добррозичливиця' [МДСЦС, с. 88], *тихомірний* 'спокійний' [СБГ, т. 2, с. 290].

Як свідчить проаналізований матеріал, композитні прикметники найчастіше мотивують словосполучення іменник + прикметник: *благорозумний* 'розсудливий, розважливий' [МДСЦС, с. 38]; *голочолый* 'лисий' [Лизанець, с. 264]; *длинноногий* 'довгоногий, цибатий' та швидкий' [МДСЦС, с. 88]; *довголабий* 'довгоногий' [Сабадош, с. 67]; *довгоп'ятий* 'довгоногий' [СУССГ, с. 68]; *довгорукий* 'зłodійкуватий' [Євтушок, с. 60; СУССГ, с. 68]; *клишоногий* 'який при ходьбі тре ногою об ногу' [СЗПГ, т. 1, с. 226]; *корсоногий* 'кривонігий' [СБукГ, с. 225]; *кривопиский* 'із кривим ротом' [Піпаш, с. 87; Сабадош, с. 153]; *масноязікий* 'підлесливий' [СБукГ, с. 280; Осташ]; *сухор'єбрий* 'худорлявий' [СЗПГ, т. 2, с. 187].

Найбільшу кількість репрезентантів зафіксовано для сем 'короткозорий', 'далекозорий', 'косоокий' та 'витрішкуватий'.

Другою частиною складних прикметників зі значенням 'короткозорий' та 'далекозорий' є основи *зор-*, *глаз-*, *ок-*, *вид-*, *рук-*, а репертуар основ, використовуваних у ролі першої частини, доволі широкий не лише в різних говорах, а й у межах одного говору, при цьому аналізовані словники фіксують значну кількість фонетичних варіантів.

Так, сему 'короткозорий' тільки в поліських говірках репрезентовано 12-ма композитами: *близнавоки, близозури, близооки, близоруки, близавоки, близкаоци, близнавоки, маргосліпуватий, низковоки, низькогокий, нізкаоци, низькоокий* [СПГ, с. 33, 122, 137] (останню лексему зафіксовано також у середньонадніпряньських та степових говірках [ССЛПЧ, с. 16; СПГ, с. 137; СУГО, с. 138]). Загальна ж кількість міжговіркових відповідників із цим значенням, утворених основоскладанням, за свідченнями проаналізованих словників, становить 21 одиницю, крім уже наведених, до них належать такі: *близоокий* [Піпаш, с. 14; ГГ, с. 26; СУГО, с. 25], *близорукий* [МСГБІА, с. 136; СБукГ, с. 33; СУССГ, с. 27], *близькоглазий* [СУГО, с. 25], *близькозорий* [Шило, с. 54], *близькоокий* [ГГ, с. 26; МДСЦС, с. 38; ССЛПЧ, с. 9; СУССГ, с. 27], *близькорукий* [ССЛПЧ, с. 9; СУССГ, с. 27],

блізору́кий [ССЛПЧ, с. 9; СБукГ, с. 33], *низькогла́зий* [ССЛПЧ, с. 16; СУССГ, с. 142], *низькозорий* [Євтушок, с. 90; ССЛПЧ, с. 16].

Сему 'далекозорий' репрезентовано композитами *далекогла́зий* [СУССГ, с. 62; МДСЦС, с. 80], *далекозі́рний* [Піпаш, с. 45], *далекоо́кий* [ГГ, с. 55; Євтушок, 59; СУССГ, с. 62; МДСЦС, с. 80; Сабадош, с. 60], *далекору́кий*, *дальнові́дний*, *дальногла́зий*, *дальнозо́рий*, *дальнозо́ркий*, *дальноо́кий*, *дальнорукий* [СУССГ, с. 62, 63].

Для сем 'витрішкуватий' та 'косоокий' найбільше репрезентантів зафіксовано в словнику наддністрянських говірок. Першу сему представлено композитами *валево́кий*, *валиво́кий*, *валіво́кий*, *валово́кий*, *валуво́кий*, *вальво́кий*, *валюво́кий*, *великово́кий*, *витрищиво́кий*, *волоо́кий* [Шило, с. 65, 66, 68, 73, 80]; в інших говірках виявлено такі відповідники: *верлоо́ки*, *вирлоо́ки* [СПГ, с. 41, 45], *лупоо́кий* [СУССГ, с. 121], *пулоо́кий* [Сабадош, с. 302].

Сему 'косоокий' у наддністрянських говірках репрезентовано композитами: *завзово́кий*, *завиво́кий*, *завіо́кий*, *завово́кий*, *завоо́кий*, *завуво́кий*, *зизово́кий*, *зизоо́кий*, *зизуво́кий*, *зізаво́кий*, *зізово́кий*, *зозово́кий*, *зозоо́кий*, *зрікоо́кий*, *розноо́кі*, *свідрово́кий*, *сизово́кий*, *сизоо́кий*, *скалово́кий*, *скалоо́кий*, *шкалоо́кий* [Шило, с. 121, 128, 130, 230, 236, 237, 240, 279] (зауважимо, що лексему *зизово́кий* зафіксовано також у західнополіських говірках [СЗПГ, т. 1, с. 189], *зизоо́кий* – у слобожанських [МДСЦС, с. 142], *скалоо́кий* – у бойківських [СБГ, т. 2, с. 221]); репрезентантами семи є також композити *кливоо́кий* [Піпаш, с. 87; Сабадош, с. 153]; *кливоо́кий* [ГГ, с. 105], *розноо́кий* [Лесюк, с. 117], *розноо́кий* [ГГ, с. 165]. Як бачимо, усі наведені приклади мотивовані сполученням різноманітних прикметників з іменником *око*.

На думку Н. Д. Арутюнової, негативна оцінка має більшу тенденцію відриватися від властивостей референта, ніж оцінка позитивна; остаточний відрив від дійсності перетворює негативно оцінену лексему в лайливу [1, с. 231]. Прикладами цього є діалектні композитні прикметники *хитродупий* та *хитрожопий* 'лукавий, підступний', які подано в словнику з позначкою згрубіле [СЗПГ, т. 2, с. 227]. В обох цих лексемах раціонально-оцінний компонент семантики містить перша частина композита – прикметник *хитрий*, друга частина є виразником експресії та негативної оцінки. Як зауважує О. С. Снітко, „формування внутрішньої форми експресивів пов'язано з об'єктивацією такого пасма асоціацій, які мають не інтелектуально-логічний характер, а обумовлені прагненням знайти деякий еталон, зразок, стосовно якого виявляються позитивні чи негативні властивості означуваного” [9, с. 133].

Аналізовані прикметники-композити мотивовано також сполученнями:

- числівника з іменником: *дволі́чний* 'лукавий, нещирий' [МДСЦС, с. 82; Осташ], *двулі́чний* [Осташ];

- прислівника з дієсловом: *скороспéшливий* 'хапливий, скороспішний' [СГНН, т. 4, с. 75].; сему 'легковажний' репрезентують такі діалектні композити: *легкобі́тний* [СУССГ, с. 116; МДСЦС, с. 206], *легкомі́слений* [МДСЦС, с. 206], *легкомі́слий* [Осташ], *легкомі́сний* [МДСЦС, с. 206; Турчин, с. 161];

- іменника з дієсловом: *лихомо́вний* 'той, який уживає грубі, дошкульні слова й вирази' [СУССГ, с. 117]; *лихопо́мний* 'злопам'ятний' [СГНН, т. 2, с. 255];

- сурядними сполученнями двох прикметників: *тихомі́рний* 'спокійний' [СБГ, т. 2, с. 290]; *хитромудрий* 'який хоче когось обхитрити, обдурити', 'який уважає себе хитрим і розумним' [Осташ].

- порівняльними конструкціями: *богодо́ушний* (душа, як у Бога) 'богобоязливий, праведний, чесний' [СГНН, т. 1, с. 93], *гнидопа́косний* (капосний, як гнида) 'гидкий, підступний, нищий' [МДСЦС, с. 71]; *цибулоо́кий* (очі, як цибулини) 'банькатий' [СБГ, т. 2, с. 352].

Дослідники виділяють вісім типів еквівалентів, на основі яких формуються складні іменники – назви осіб: дієслівно-субстантивний (зауважимо, що Н. Ф. Клименко виділяє три окремі типи дієслівно-субстантивних конструкцій: 1) сполучення перехідного дієслова в теперішньому часі з іменником у препозиції; 2) сполучення перехідного дієслова в теперішньому часі з іменником у постпозиції; 3) сполучення дієслова в наказовому способі з

іменником [6, с. 95–96]); атрибутивний; з обставинними відношеннями; сполучення з сурядним зв'язком двох дієслів, двох прикметників, двох іменників; порівняльні конструкції; субстантивовані складні прикметники [11, с. 244]. Усі ці типи, окрім останнього, характерні й для творення композитів з оцінною семантикою в українських говірках. Як свідчить проаналізований матеріал, найпродуктивнішими є перші два типи.

На основі дієслівно-субстантивних еквівалентів утворено такі оцінні композити: *бабодур* 'той, що упадає за чужими жінками' [СЗПГ, т. 1, с. 6], *баболуб* 'чоловік, який упадає за жінками' [СУССГ, с. 19], *бабонюх* 'бабій, залицяльник, спокусник' [МДСЦС, с. 18], *бурдохліст* 'людина, яка їсть усього багато без розбору, погану їжу' [СПолтГ, с. 18], *гнидоїд* 'дріб'язковий, жадібний, нищий чоловік' [МДСЦС, с. 71], *горшкодрай* 'жадібна до їжі людина, що вишкрябає її з глечиків' [СБГ, т. 1, с. 187], *губолепало*, *губоляп*, *губошляп* 'базіка' [СЗПГ, т. 1, с. 111], *доброжелатель* 'добророзумець' [МДСЦС, с. 88], *доброжелателька* 'добророзумиця' [МДСЦС, с. 88], *зумозводниця* 'жінка, що принадує до себе одружених чоловіків або відбиває в дівчат наречених' [СГНН, т. 2, с. 118], *кровопівц'и* 'хабарник' [Піпаш, с. 87], *талполіз* 'підлабузник' (*талпа* – підошва) [Піпаш, с. 188], *шкіродьор* 'крутіювата людина' [СЗПГ, т. 2, с. 267], *имаровоз* 'неохайна людина, нечепура' [СБукГ, с. 668; Паламарчук, 34; СЗПГ, т. 2, с. 270] та ін.

Як зазначають дослідники, „внутрішній синтаксис композитів української мови характеризується постпозицією пояснювального члена, і тому помітна зміна порядку розташування основ, співвідносних з компонентами мотивуючого найчастіше дієслівно-іменникового ... сполучення. Виняток становлять деякі іменники, що є назвами осіб за характерними ознаками поведінки чи дії” [11, с. 243]. У діалектному мовленні композити з дієслівною основою в препозиції представлено значною кількістю прикладів, найчастіше дієслівний компонент має форму наказового способу: *варівода* 'прискіплива людина' [Піпаш, с. 20], *відірвіголова* 'шибеник, зірвіголова' [Сизько, с. 18], *гоніхмарь* перен. 'дуже рухлива людина; бродяга' [Сабадош, с. 50], *дуйвітур* 'непосида' [СБГ, т. 1, с. 238], *душигріш* 'скупа людина, скупар' [Шило, с. 113], *задерип'ята* 'пустотлива дитина, яка часто качається й задирає догори ноги' [СГНН, т. 2, с. 25], *затиснісрака* 'скнара, жадного, скупар' [Негрич, с. 77], *здуївітер* 'непосида' [Турчин, с. 122], *мастик'ишка* 'улеслива людина' [Сабадош, с. 168], *розбийголов* 'балакун' [Піпаш, с. 165]. У поодиноких прикладах „складання поєднується з матеріально вираженою суфіксією” [14, с. 102]: *хвалідупник* 'хвалько' [Шило, с. 266]. Зафіксовано також приклади утворення композитів з дієслівного та іменникового компонентів за допомогою сполучного голосного: *хвалодуп* 'хвалько' [СЗПГ, т. 2, с. 225; Шило, с. 266], *шарподзвон* 'людина, яка бродить без діла' [СУГО, с. 214].

Деякі оцінні композити утворюють варіантні пари: *бідогляд* – *глядибіда* 'ябеда' [СБГ, т. 1, с. 55, 75].

Семантика оцінних композитів може бути відмінною в різних говірках, наприклад, *вертигуз* 'непосида' [МСГБІА, с. 207] та 'людина невизначеної поведінки, особа, що діє на користь двом протилежним за інтересами сторонам' [СГНН, т. 1, с. 135]; іменники *губошльоп*, *губошльопка* в нижньонадніпряньських та східнослобожанських говірках називають відповідно губатого чоловіка та губату жінку [Сизько, с. 24; СГНН, т. 1, с. 255; СУССГ, с. 60]; у центральнослобожанських говірках ці лексеми мають, крім того, два переносні значення: 'недоросток, підліток' та 'невмілий, недосвідчений юнак (дівчина)' [МДСЦС, с. 77].

Доволі розгалуженим є репертуар оцінних іменників-композитів, утворених на основі атрибутивних словосполучень, причому зафіксовано варіантні пари, які об'єднують складні слова з нульовою та матеріально вираженою суфіксацією, наприклад: *кривоніг* – *кривоніжка* 'клишава людина' [СГНН, т. 2, с. 216]. Частіше за допомогою суфіксів утворюються іменники іншого роду: *клишоніг* 'клишоногий чоловік, хлопець' – *клишоніжка* 'клишонога жінка, дівчина' [СГНН, т. 2, с. 177]; *лихословник* 'наклепник' – *лихословниця* 'наклепниця' [СГНН, т. 2, с. 255]; *сухорéба* 'худя людина' [Шило, с. 248] – *сухорéбник* [СЗПГ, т. 2, с. 187], *сухорéбрик* 'худий чоловік' [Євтушок, с. 120; СЗПГ, т. 2, с. 187] – *сухорéбриця* 'худя жінка'

[СЗПГ, т. 2, с. 187]. Трапляються також випадки, коли оцінні композити різної словотвірної структури мають відмінну семантику: *голопун* ‘шибеник, пустун’ – *голопунник* ‘обірванець’ [СБГ, т. 1, с. 182].

На основі словосполучень з обставинними відносинами утворено такі оцінні композити: *дармодáйка* ‘коханка’ [СБГ, т. 1, с. 204], *легкобúт* ‘ледар’ [СПГ, с. 113], *легкорóб* ‘ледар’ [СБГ, т. 1, с. 406], *легкотру́дник* ‘фізично слабка людина, якій доручають неважку, нескладну роботу’ та ‘ледар’ [МДСЦС, с. 206], *марнорóб* ‘той, хто погано виконує роботу’ [СЗПГ, т. 1, с. 305], *марнотра́т* ‘той, хто даремно щось витрачає’ [СЗПГ, т. 1, с. 305], *марнотра́тник* ‘той, хто даремно щось витрачає’ [Піпаш, с. 99], *пустомéля* ‘базіка’ [Сизько, с. 75; Євтушок, с. 107], *пустопа́иш* ‘ледар’ [СПГ, с. 180], *пустопа́ишник* ‘ледар’ [СБГ, т. 2, с. 162].

Поодинокими прикладами представлено композити, утворені на основі сурядних сполучень:

- двох дієслів: *верті́крут* ‘облудник’, *верті́крутка* ‘облудниця’ [МДСЦС, с. 49];

- двох прикметників: *голодра́нець* ‘обірванець, який ходить у старому подертому одязі’ [Євтушок, с. 56];

- двох іменників: *страхопúд* ‘боягуз’ [Євтушок, с. 119; Сабадош, с. 343], *страхопúдало* ‘боягуз’, *страхопúдка* ‘боягузка’ [Сабадош, с. 343]; в основі творення цих іменників лежить тавтологічне сполучення: у південно-західних говірках іменник *пуд* означає ‘страх’ [ГГ, с. 159; Негрич, с. 147; СБуГ, с. 446], таке поєднання основ однакової семантики в одному слові є виразним експресивним засобом.

Зафіксовано один приклад емоційно-оцінного композита, який утворено на основі порівняльної конструкції: *курослі́п* (сліпий, як курка) ‘людина зі слабким зором’ [МДСЦС, с. 195].

Отже, композитні утворення, іменники та прикметники, є виразним оцінним засобом в українських говірках. У переважній більшості з них оцінний компонент семантики поєднано з емоційним та експресивним. Репертуар оцінних композитів у говірках значно ширший, ніж у кодифікованій літературній мові, що зумовлено схильністю діалектного мовлення до синонімізації та експресивізації. Композитні прикметники найчастіше мотивовані атрибутивними словосполученнями, найпродуктивнішими у творенні оцінних іменників-композитів є дієслівно-субстантивний та атрибутивний еквіваленти. У говірках наявна значна кількість варіантів композитів, які відрізняються фонетичним оформленням, порядком частин або наявністю / відсутністю суфіксів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 156–249.
2. Богуславский В. М. Словарь оценок внешности человека : лексикогр. пособие особого типа / В. М. Богуславский. – М. : Космополис, 1994. – 336 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
4. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
5. Земская Е. А. Русская разговорная речь : общ. вопр. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
7. Лаврентьева Н. Б. Источники и степень распространения диалектной экспрессивно-оценочной лексики / Н. Б. Лаврентьева // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : сб. науч. тр. – Вып. 5 / отв. ред. К. А. Тимофеев. – Новосибирск : НГУ, 1976. – С. 60–82.
8. Матвеева Т. В. Лексическая экспрессивность в языке : учеб пособие по спецкурсу / Т. В. Матвеева. – Свердловск : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1986. – 92 с.
9. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.
10. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 146 с.
11. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
12. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 168 с.

13. Шаховський В. І. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В. І. Шаховський // Филол. науки. – 1998. – № 2. – С. 59–65.
14. Шутак Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки / Л. Б. Шутак, В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 128 с.

ДЖЕРЕЛА

- ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л. : Б. в., 1997. – 232 с.
- Євтушок – Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини / О. М. Євтушок // Вивчення говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – С. 38–138.
- Лесюк – Лесюк М. П. Із ковалівського лексикону / М. П. Лесюк // Мовний світ сучасного галицького села. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 85–128.
- Лизанець – Лизанець П. М. Словник місцевих діалектизмів // Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки. Затися Виноградівського району Закарпатської області. – Ужгород : Карпати, 2008. – С. 251–330.
- МДСЦС – Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). – Вип. 1. А – Об'ясняється / А. А. Сагаровський. – Х. : ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 296 с.
- МСГБІА – Матеріали до словника говорів бузько-інгульського ареалу. Миколаївська обл. / Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. П. Тимченко, В. П. Токар. – Миколаїв, 1985. – Машинопис. Зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).
- Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
- Осташ – Осташ Р. Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області / Р. Осташ, Л. Осташ. – Картотека. Зберігається в авторів.
- Паламарчук – Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусявки Вчорайшенського району Житомирської області / Л. С. Паламарчук // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К., 1958. – С. 22–35.
- Піпаш – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Б. в., 2005. – 266 с.
- Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
- СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1–2.
- СБукГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СГНН – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Б. в., 1992. – Т. 1–4.
- СЗПГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
- Сизько – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Д. : Б. в., 1990. – 100 с.
- СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- СПолтГ – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Вип. 1. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с.
- ССЛПЧ – Лисенко П. С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини / П. С. Лисенко // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К. : Б. в., 1958. – С. 5–21.
- СУГО – Словник українських говорів Одещини / редкол. : О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.), Т. Ю. Ковалевська та ін. – О. : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. – 224 с.
- СУССГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ : ЛДПУ імені Тараса Шевченка, 2002. – 234 с.
- Турчин – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2011. – 384 с.
- Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

У статті проаналізовано складні іменники оцінної семантики, властиві українському діалектному мовленню. Констатовано, що репертуар оцінних композитів у говірках значно ширший, ніж у кодифікованій літературній мові. Визначено, що композитні прикметники найчастіше мотивовані атрибутивними словосполученнями, найпродуктивнішими у творенні оцінних іменників-композитів є дієслівно-субстантивний та атрибутивний еквіваленти.

Ключові слова: композит, оцінка, семантика, варіант, еквівалент.

The article deals with the analysis of the composite nouns with evaluation semantics which are characteristic of the Ukrainian dialectal speech. It has been stated that the repertoire of the evaluation composites in dialects is much wider than that in the codified literary language. It has been defined that the composite adjectives are more frequently motivated by the attributive word-combinations while the most productive means of building of the evaluation composite nouns are the verbal substantive and attributive equivalents.

Key words: composite, evaluation, semantics, variant, equivalent.

ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Незаперечний факт, що українська література – це унікальне світове культурне явище. Однією з особливостей є багатство джерел, які живлять її впродовж століть. П. Ю. Гриценко в статті, присвяченій творчості Михайла Стельмаха, слушно зауважує: „Турбуленціям часу здатні протистояти лише тексти самого автора, особливо автентичні, не редаговані на догоду кон'юктури: їх читання, вникання в художню сутність на тлі мінливих соціальних і культурних умов та естетичних парадигм відвіює половину від добірного зерна творчості...” [1, с. 12].

Проблеми функціонування діалектизмів у мові художньої літератури тривалий час перебувають у полі зору вітчизняних мовознавців (праці Ф. Т. Жилка [4], Б. В. Кобилянського [8], І. І. Ковалика, І. Г. Матвіяса (серія розвідок) [11–14] та ін., серед сучасних досліджень варто назвати розвідки П. Ю. Гриценка, Василя і Валентини Грешуків, С. Я. Єрмоленко, Б. О. Коваленка, Т. В. Ткаченко, О. Г. Тулузакової, В. А. Чабаненка та інших лінгвістів.

Наразі використання діалектизмів у художньому творі можна розглядати як вплив діалектів на літературну мову, що може відбуватися й на тлі контакту між літературною мовою та діалектом у межах писемного художнього тексту, який містить елементи обох форм мови, – зауважує Л. Е. Калнинь [7, с. 58]. Писемна фіксація діалектизмів сприяє зосередженню уваги на них, отже, виникає потреба зрозуміти діалектизм, усвідомити мотиви його включення до тексту [7, с. 59].

І. Г. Матвіяс зазначає, що лексичні діалектизми найчастіше вжито в мові художньої літератури як синоніми до наявних у літературній мові лексем. Зазвичай вони стають засобом відтворення колориту певної місцевості, індивідуалізації мови персонажів тощо, напр., *коцюба* ‘кочерга’, *гальба* ‘кухоль’, *бинда* ‘стрічка’ (у статті автор покликається на такі матеріали: Бевзенко А. Т. Діалектні слова-синоніми та їхні стилістичні функції / А. Т. Бевзенко // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доп. – Ужгород, 1978. – С. 138. – І. Н.). Семантико-стильові синоніми діалектного походження в літературній мові виконують ідеографічно-уточнювальну та експресивну функції (напр., *зарінок* ‘пологий берег річки, вкритий рінню’, *бучкувати* ‘бити’, *бокувати* ‘ухилитися від чого-небудь’ тощо). Проте більш або менш доречне введення діалектної лексики в мову художнього твору завжди залежить від таланту й мовної майстерності письменника [11, с. 43].

Удало вживає діалектизми у своїх творах Михайло Стельмах. Н. Г. Сидяченко, аналізуючи творчість цього майстра слова, визначила джерела мови письменника, якими є фольклор, подільська говірка, розмовні й просторічні компоненти та загальнолітературна мова. Авторка розвідки акцентує увагу на тому, що „Михайло Стельмах зображав не абстрактне сільське життя, а локалізоване на теренах його батьківщини – Поділля. Ця локалізація дає себе відчутти і через мову – говіркові, здебільшого лексичні, елементи”. Деякі слова пояснено у виносках, але більшість з них „органічно вплітається в мову автора й персонажів”, тобто подільська говірка „створює відчутний колорит” ідіолекту митця [17, с. 23, 26].

Високо оцінив мовотворчість українського класика П. Ю. Гриценка, який наголосив на тому, що Михайло Стельмах у своїх творах „використав величезну кількість слів специфічних, малознаних, а то й *діалектно обмежених* (виділення наше – І. Н.), що словолоду його текстів притаманна широка епітетика і власне авторська неповторна метафорика, алюзивність та обігрування сталих, інколи фольклорно-предковічних зворотів, карбування словесних образів”. Важливо, що цей огром мовної інформації автор носив у собі, ці мовні осягнення автора здобуто без опертя на словники [1, с. 13].